

LESZEK ZINKOW

STAROŻYTNY EGIPT W POEZJI POLSKIEJ

OD BIERNATA Z LUBLINA DO MACIEJA ZEMBATEGO

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2018

SPIS TREŚCI

Wykaz używanych skrótów bibliograficznych	7
Część I: TŁO KULTUROWO-LITERACKIE	9
Wstęp	13
Ważniejsza literatura przedmiotu	77
Część II: WYBÓR TEKSTÓW Z KOMENTARZEM	89
Biernat z Lublina (ok. 1465 – ok. 1529)	91
Mikołaj Rej (1505-1569)	99
Jan Protasowicz (? – po 1608)	103
Julian Ursyn Niemcewicz (1758-1841)	107
Antoni Gorecki (1787-1861)	115
Juliusz Słowacki (1809-1849)	117
Felicjan Medard Faleński (1825-1910)	135
Włodzimierz Ostoja Zagórski (1834-1902)	147
Adam Asnyk (1838-1897)	151
Józef Teodor Kościelski (1845-1911)	157
Wiktor Gomulicki (1848-1919)	167
Anna Neumannowa (1854-1918)	169
Jan Kasprowicz (1860-1926)	171
Andrzej Niemojewski (1864-1921)	175
Kazimierz Przerwa-Tetmajer (1865-1940)	179
Wacław Wolski (1867-1928)	183
Lucjan Rydel (1870-1918)	185
Franciszek Pik-Mirandola (1871-1930)	187
Maryla Wolska (1873-1930)	189
Władysław Stanisław J. Łysakowski (1872-1936)	197
Tadeusz Miciński (1873-1918)	217
Maria Komornicka / Piotr Odmieniec Włast(1876-1949)	221
Jan Nepomucen Miller (1890-1977)	225
Zbigniew Herbert (1924-1998)	229
Halina Poświatowska (1935-1967)	233
Miron Białoszewski (1922-1983)	237
Jacek Kaczmarski (1957-2004)	247
Maciej Zembaty (1944-2011)	249
Summary	251
Spis ilustracji i map	255
Indeks osób i imion mitologicznych	257

CZĘŚĆ I

TŁO KULTUROWO-LITERACKIE

...

Czy mazurskie zbywszy chandry
I wszechpolskie różne bity,
Biegłeś hen pod piramidy,
By libijskie ujrzeć brzaski?

O, jeżeli nie, mój bracie,
To siedź cicho w naszej chacie,
Bo inaczej, stary snobie,
Będę przyszłość wróżył tobie.

Nie zostaniesz wprawdzie Kantem,
Co to takich, jak ty, tłumia,
Ni Ramzesem nie zostaniesz,
Choć za życia będziesz mumią.

Lecz są mumie nieśmiertelne,
Jak to z dziejów wiemy oba,
Ty zaś będziesz mumią snoba,
Co, gdy ginie, to z kretesem!

...

Andrzej Niemojewski,
Pieśń o snobie (fragment)*

* Z tomu *Pokrzywy*, Kraków 1907, s. 59-60, w. 17-32. Sformułowanie „libijskie” odnosi się do tradycyjnego, antycznego już określenia wschodniej części Sahary (Pustynia Libijska), z egipskiej perspektywy nazywanej z kolei „Pustynią Zachodnią”; w tym znaczeniu piramidy wzniesione zostały właśnie na Pustyni Libijskiej; zob. też uwagę Pliniusza w *Naturalis Historia* V.1.1 o nazywaniu „Libią” całej Afryki.

WSTĘP

Spojrzenie w dzieje nowożytnej poezji, od schyłku średniowiecza po czas bliskie naszej współczesności, ukazuje zdumiewające bogactwo źródeł natchnień i inspiracji. Odnosi się to oczywiście także do twórczości w języku polskim – zarazem mocno zakotwiczonej w uniwersum kultury europejskiej, jak i warunkowanej specyfiką naszej rodzimej tradycji, mentalności, perypetiami dziejowych przełomów, mobilnością twórców, odmianami literackich epok. Proponując zestawienie określonych tematycznie tekstów zebranych według klucza „poezji”, odwołałem się do *Słownika terminów literackich*¹, który wyznacza kryterium historyczne; w odniesieniu do epok dawniejszych wskazując utwory w mowie wiązanej, natomiast od okresu nasilającej się ekspansji prądów symbolicznych (po połowie XIX stulecia), wszelkie wypowiedzi opisywalne rodzajową kategorią liryki, niezależnie od ich formalnej postaci. Rzecz jasna zawężając obszar zainteresowań do określonego tematu, niekiedy osłabić musimy (nawet poniekąd powinniśmy) kryteria estetyczne; nie zawsze dla szczupłości materiału, lecz choćby i dlatego, by wskazać, że motyw podejmowany był zarówno przez twórców wybitnych, obdarzonych nadzwyczajnym talentem, jak i nienadmiernie pieoszonych przez muzy „rzemieślników pióra”, którzy wzniosłe inspiracje sprowadzali do wymiaru banału.

Na dziedzictwo cywilizacji faraonów, rozwijającej się nad Nilem przez trzy tysiąclecia, składa się skomplikowany system wierzeń, mitów oraz rytuałów (w niektórych wątkach trwały, w innych dynamicznie zmienny), dalej – wyjątkowo dystynktywny, jedyny w swoim rodzaju i niezawodnie rozpoznawalny kanon przedstawień ikonograficznych, niezmierne bogactwo zdumiewających zabytków architektury, artefakty sztuk plastycznych – od maleńkich amuletów po monumentalne posągi, wreszcie to, co zawsze fascynowało i przyciągało tajemniczością – sekretne symbole, hieroglify, mumie czy przerażające mroki grobowców. No i rozbudzająca wyobraźnię otchłań historii, która dzieli nasz świat od czasów potęgi i upadku farańskiego Egiptu. Dość przypomnieć, że Herodot z Halikarnasu, grecki „ojciec historii”, podziwiał wielkie piramidy, liczące już w jego czasach dwa tysiąclecia, a Napoleon Bonaparte patetycznie inwokował swoją mowę do żołnierzy przed sławną bitwą pod piramidami w 1798 roku słowami: „czterdzieści wieków spogląda na was...!”.

Dziedzictwo to, w rozmaitych aspektach i nasileniu opisywane, interpretowane i dezinterpretowane, zapośredniczane i filtrowane, obecne było w postaci

¹ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich* (Vademecum Polonisty), wyd. 5, Wrocław 2010, s. 402-403.

motywów i wątków² w literaturze wszystkich epok. Nie można wyabstrahować, oddzielić jakichś osobnych, wyjątkowych źródeł inspiracji poetyckich z całego literackiego zasobu piśmiennictwa nawiązującego do Egiptu. Stąd w poniższym wprowadzeniu starał się będę ukazać możliwie szeroko, choć syntetycznie, tło takich natchnień, które następnie przelewano na papier w wielu formach: powieści, noweli, diariuszy podróży, utworów scenicznych oraz – właśnie – gatunków poetyckich. Winien jestem także wskazania podstawowych kryteriów doboru cytowanych i analizowanych w *Aneksie* tekstów. Po pierwsze, zdecydowałem o włączaniu jedynie oryginalnych (nietłumaczonych), całych utworów. Bardzo nieliczne wyjątki usprawiedliwiam – mam nadzieję w sposób przekonujący – na przykład gdy dotyczą obszerniejszych poematów historiozoficznych (Jan Kasprówic) bądź wielowątkowych narracji poetyckich, gdzie wątek „egipski” jest zarazem spójny, jak i możliwy do wyodrębnienia (Biernat z Lublina) bez znaczącej straty dla integralności zrozumienia intencji twórców. W dwóch przypadkach (Władysław Łysakowski, Miron Białoszewski) dokonuję wyboru z obszerniejszych, autorskich cykli utworów o Egipcie. Po drugie – skrupulatnie staram się również rozpoznawać motywikę staroegipską, oddzielając ją od odwołań do Egiptu „w ogóle” – nowożytnego (orientalizm) czy całkiem współczesnego, o ile nie jest wyraźnym kontekstem dziedzictwa antycznego. I wreszcie po trzecie – zapewne najważniejsze – zobowiązanie wypowiedziane w tytule postanowiłem realizować ortodoksyjnie i restrykcyjnie; objąć zestawieniem jedynie utwory, które możliwie jako całość odnoszą się do tytułu, gdzie relacja ta jest osią kompozycji, nadrzędnym przesłaniem. Nietrudno bowiem wpaść w pułapkę wskazywania wierszy inkrustowanych niezliczonymi metaforami „pięknych Kleopatry” (czy też Kleopatry odmieniającej bieg dziejów; „le nez de Cléopâtre, s’il eût été plus court, toute la face de la terre aurait changé”, pisał Blaise Pascal w *Mysłach*: 2.162), „tajemniczych hieroglifów”, „zagadkowych sfinksów”, „wiecznych piramid”, jako konceptów amplifikujących zupełnie inne ścieżki lirycznych przekazów; podobnie z pobocznymi elementami egipskimi w poetyckich tekstach inspirowanych Biblią.

Wstęp poniższy ma na celu nakreślenie możliwie szerokiego, kulturowo-literackiego tła problemu tytułowego. Odstępuję od podejmowania literaturoznawczej interpretacji włączonych w aneks utworów, a notki towarzyszące uzupełniam próbą wskazania szczegółowszych kontekstów i motywów składających autorów do podjęcia tematów egipskich. Tam więc także odsyłam łaskawego Czytelnika.

² Określeń tych używam w znaczeniach teoretycznoliterackich zgodnie z definicjami w *Słowniku terminów literackich*, dz. cyt., s. 325-326 i 608.